

XVII. YÜZYILDA YAZILMIŞ BİR TÜRKÇE-ARAPÇA SÖZLÜK VE DİKKAT ÇEKİCİ İMLA ÖZELLİĞİ

Dr. Öğr. Üyesi Ali İhsan YAPICI*

Öz

Bu çalışmada, İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Yazmalar Koleksiyonunda Yz_000035 numara ile kayıtlı olan yazma ele alınacaktır. Katalog bilgilerinde müellif hattı olduğu belirtilen ve Salih adında bir müellif tarafından hicri 1026 yılında yazılan eserin baş kısmı eksiktir. Yazmanın iç kısmında da bazı varakların eksik olduğu tarafımızdan tespit edilmiştir. Müellif, bir yapım ekiyle meydana gelen türemiş kelimeleri açıklarken söz konusu ekle ilgili bilgi vermiş, aynı ekle türetilmiş kelimeleri de örnek olarak göstermiştir. Aynı tasarruf bazı çekim eklerinde de görülmektedir. Eser, bu yönüyle bir sözlük olmasının yanında muhtasar bir gramer özelliği de taşımaktadır. Müellif, kelimeleri açıklarken deyim, atasözü, şiir parçaları, kelime grubu veya cümlelerden de faydalanmıştır. Çalışmamıza konu olan bu sözlük, XVII. yüzyıl başlarında yazılmasına rağmen fonetik, morfolojik ve leksik bakımdan önemli veriler içermektedir. Eseri farklı kılan bir başka özellik de tarafımızca daha önce herhangi bir yazma eserde örneği görülmeyen bir imla tercihidir. Bu çalışmada asıl üzerinde durulmak istenen, yazmayı farklı kılan bu imla özelliğidir. Bu özellikleri bakımından Türk dili araştırmalarına önemli katkıları olacağını düşündüğümüz bu sözlük, Arapçayı iyi derecede bilen Türk dili araştırmacıları tarafından derinlemesine çalışılarak Türkoloji dünyasının istifadesine sunulmalıdır.

Anahtar kelimeler: Türkçe-Arapça Sözlük, İmla, İmla Özelliği.

A Turkish-Arabic Dictionary Written In The 17th Century And Its Remarkable Spelling Feature

Abstract

In this study, manuscript registered with the number Yz_000035 in the Istanbul Research Institute Manuscript Collection will be discussed. The head part of this work, which is stated to be an author's handwriting in the catalog

Geliş Tarihi: 05 Kasım 2020 - Kabul Tarihi: 07 Aralık 2020.

Atuf Bilgisi: Ali İhsan Yapıcı, "XVII. Yüzyılda Yazılmış Bir Türkçe-Arapça Sözlük ve Dikkat Çekici İmla Özelliği", *Türk Dünyası Araştırmaları*, Cilt: 127, Sayı: 251, İstanbul 2021, s. 437-448.

* Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, ayapici@adu.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-9084-1596.

information and was written by an author named Salih in 1026, is incomplete. We have determined that some folios are missing in the inside of the manuscript. While explaining the derivative words formed with a suffix, the author gave information about the suffix in question and showed the words derived from the same suffix as an example. The same savings can be seen in some shooting attachments. In addition to being a dictionary in this respect, the work also carries a concise grammar feature. The author also made use of idioms, proverbs, poems, phrases or sentences while explaining the words. This dictionary, which is the subject of our study, although it was written at the beginning of the 17th century, it contains important phonetic, morphological and lexical data. Another feature that makes the work different is a spelling preference that has not been seen in any manuscript before. In this study, the main emphasis is on this spelling feature that makes writing different. This dictionary, which we think will make important contributions to Turkish language research in terms of its features, should be studied thoroughly by Turkish language researchers who know Arabic well and presented to the benefit of the Turkology world.

Keywords: Turkish-Arabic Dictionary, Spelling, Spelling Feature.

1. Türkçe-Arapça Sözlük Hakkında Genel Bilgiler

Bu çalışmada, İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Yazmalar Koleksiyonunda Yz_000035 numara ile kayıtlı olan yazma ele alınacaktır. Katalogda *Arapça-Türkçe Lugat* şeklinde adlandırılan bu yazmanın içeriği dikkatlice incelendiğinde aslında *Türkçe-Arapça Sözlük* olduğu anlaşılmaktadır. Katalog bilgilerinde müellif hattı olduğu belirtilen ve *Salih* adında bir müellif tarafından hicri 1026 yılında yazılan eserin baş kısmı eksiktir. Yazmanın iç kısmında da bazı varakların eksik olduğu tarafımızdan tespit edilmiştir. Eserin başındaki fihrist bölümünün baş kısmı eksiktir. Bunun dışında 7a sayfası üzerinde Doğu Arap rakamlarıyla otuz (٣٠) yazıldığı görülmektedir. Diğer varaklara verilen sayfa numaralarında da bu sayının devamı olan rakamlar bulunmaktadır. Muhtemelen fihrist bölümünden sonra asıl metnin başladığı yaklaşık 30 varak eksiktir. Toplam 110 varaktan oluşan eserin, az sayıdaki bazı sayfaları haricinde, her sayfasında 12 satır bulunmaktadır.

Eserde önce bab adı verilen bölümlerin kısaca açıklandığı bir fihrist bulunmaktadır. Baş kısmı eksik olduğundan, fihrist ikinci bab olan ب harfiyle başlamaktadır. Türkçe kelimelerin sıralanmasında Arap alfabesindeki sıralamanın esas alındığı dikkate alınır, fihristte eksik olan maddenin ا (hemze)¹ harfini açıklayan bab olduğu anlaşılmaktadır. Fihristten anlaşıldığına göre, müellif ilk babda ا (hemze = ünlü) ile başlayan kelimeleri, ikinci babda ب harfiyle başlayan kelimeleri, üçüncü babda ج harfiyle başlayan kelimeleri, dördüncü babda د harfiyle başlayan kelimeleri, beşinci babda ه harfiyle başlayan kelimeleri, altıncı babda و harfiyle başlayan kelimeleri, yedinci babda ز harfiyle başlayan kelimeleri, sekizinci babda ط harfiyle başlayan kelimeleri, dokuzuncu babda ق harfiyle başlayan kelimeleri, onuncu babda ك harfiyle başlayan kelimeleri, on birinci babda ي harfiyle başlayan kelimeleri, on ikinci babda و harfiyle başlayan kelimeleri sıralamıştır. Kanaatimizce, fihristte üçüncü sıra-

¹ Türkçe kelimelerde ön sesteki ünlüleri göstermek için kullanılmaktadır.

da yer alması gereken ت harfinin anlatıldığı bab ile altıncı sırada yer alması gereken ج harfinin anlatıldığı bab atlanmıştır. Fihrist 5a sayfasında sona ermiş; 5b, 6a ve 6b sayfalarında bazı atasözleri ve şiir parçaları sıralanmıştır.

Yukarıda da belirtildiği gibi 7a sayfasının üst kısmında Doğu Arap rakamlarıyla otuz (٣٠) yazılıdır. Örneklerden anlaşıldığına göre 7a ve 7b sayfalarında, fasıl adı verilen ara bölümler birer örnek ile açıklanmaktadır. Bu kısım da hem baştan hem sondan eksiktir. Çünkü, 7a sayfasında ب harfiyle başlayan kelimelerle ilgili bilgiler bulunmaktadır. Ayrıca 7b sayfasının sonunda *şoyunmak* kelimesi bulunduğu ve bir sonraki sayfanın *şoy* "nesil" kelimesiyle başlayacağı belirtildiği hâlde, 8a sayfası *ağır* kelimesiyle başlamaktadır. 8a sayfasında verilen kelimelerden ve sözlükteki alfabetik sıradan hareketle, ünlü (hemze) ile başlayan kelimelerin açıklandığı birinci babda ünlü+ب / ب, ünlü+ت, ünlü+ج / ج, ünlü+د, ünlü+ز, ünlü+س, ünlü+ش, ünlü+ص, ünlü+ط ile başlayan kelimelerin açıklandığı kısımların eksik olduğu anlaşılmaktadır.

Müellif, önce kelimenin ilk iki sesini oluşturan heceleri sıralamıştır. Şayet bu hece anlamlı bir kelimeyse anlamını verdikten sonra, bu hece temelinde oluşan diğer kelimeleri açıklamıştır. Eş sesli kelimelerin anlamları verilirken kelime ayrıca yazılmamakta, farklı anlamlar ve bağlacıyla birbirinden ayrılmaktadır:

وَفِي الثَّلَاثَةِ مَضْمُومَهُ الْهَمْزَةُ مَعَ الْقَافِ
أَقَى، إِيقَى، أَوْقَى، أَقَى أَمْرٌ مِنْ أَقَمْتُ بِمَعْنَى
السَّيْلَانَ. وَبِالْمَدِّ الْأَبْيَضِ وَبِزِيَادَةِ نُونٍ بَعْدَ
كَسْرِ الْقَافِ مِثْلُ أَقَيْنَ، إِسْحَابُ الْعَسَاكِرِ عَلَى
الْبِلَادِ مِنْ غَيْرِ تَوَقُّفٍ وَإِقَامَةٍ لِلنَّهْبِ وَالْفَارَةِ كَالسَّيْلِ
إِيقَى مَعَ لَامِ النَّقْلِ مِثْلُ إِيقَلَهُ، أَمْرٌ مِنْ إِيقَلِمْتُ
بِمَعْنَى التَّعْتَعَةِ فِي الْكَلَامِ يُقَالُ إِيقَلِيهِ إِيقَلِيهِ
سُؤْلُهُ أَيُّ يَنْكَلِمُ بِالتَّعْتَعَةِ وَبِزِيَادَةِ لِقَاقٍ بَعْدَ
إِيقَى، مِثْلُ إِيقَلْتِي، يَصِيرُ بِمَعْنَى مِزْمَارِ الرَّايِ الْغَابِ

[10a] ... el-hemzetu me 'a'l-kāf: (5) ak, uk, ok. ak: emrun min akmak bi-ma'ne' (6) 's-seyelān ve bi'l-meddi el-ebyāz ve bi-ziyādeti nūn ba'de (7) kesri'l-kāfi mişlü akın insihābu'l-'asākir 'ale' (8)

1-bilâdi min-ğayri tevaqqufin ve ikâmetin li'n-nehbi ve'l-ğareti ke's-seyli (9) *ık*: me'a'l-lâmu'n-naql mislû *ıkla*: emrun min *ıklamak*, (10) bi-ma'ne't-te'te'ati fi'l-ke'lâmi yukâlu *ıklayu ıklayu* (11) *söyler* eyyi yetekellemu bi't-te'te'ati ve bi-ziyâdeti -lık ba'de (12) *ık* mislû *ıklık* yeşîru bi-ma'nâ miz-mâru'r-râ'î'l-ğâb [10b] ve yürâdifuhû kaval. *ok*: ...

[10a] ... Hemze ve kaf: *ak*, *ık*, *ok*. *ak*: *akmak*tan emir, seyelân (“akmak”) anlamında ve med ile ebyaz (“beyaz”) [anlamında]. Esreli kaftan sonra nun eklenmesiyle *akın* insihâbu'l-'asâkir 'ale' (8) 1-bilâdi min-ğayri tevaqqufin ve ikâmetin li'n-nehbi ve'l-ğareti ke's-seyli (“baskın ve yağma için şehirler üzerine sel misali durmadan ve yerleşme amacı gütmeyen asker sürmek”) [anlamında]. *ık*: lam ile *ıkla*: *ıklamak*tan emir, te'te'a (“sözü dolaşık söylemek, söz söylerken duraksamak”) anlamında. *ıklayu ıklayu söyler*. “Yetekellemu bi't-te'te'ati” denir. *ıktan* sonra -lık ilavesiyle *ıklık* mizmâru'r-râ'î (“çoban neyi, düdüğü”) anlamında, eş anlamlısı *kaval*. *ok*: ...

Müellif, bir yapım ekiyle meydana gelen türemiş kelimeleri açıklarken söz konusu ekle ilgili bilgi vermiş, aynı ekle türetilmiş kelimeleri de örnek olarak göstermiştir. Aynı tasarruf bazı çekim eklerinde de görülmektedir. Kelime ve eklerle ilgili ek bilgiler *kâ ide*, *fâ ide* ve *layfe* başlıkları altında verilmiştir. Eser, bu yönüyle bir sözlük olmasının yanında muhtasar bir gramer özelliği de taşımaktadır:

بالإضافة البامع قِم بَقِم بَيْقِم بوقوم
بِقِم بكسر القاف اسم مصدر لِبَقِم بمعنى النظر
قَاعِدَةٌ في اسم المصدر الميم الساكنة المكسورة
او المضموم ما قبلها بأخر صورة الامر تحمله اسم
مصدر مثل بَيْقِم • يَطِيم • وَرُوم • چَلْتِم •
آي عِلْم • رُقَاد • ضَرْب • لَطْس • وَلَقِ اَوَّلِكَ

[27b] el-bâ me'a kım: (6) *baqım*, *bıqım*, *boqım* *baqım*: bi-kesri'l-ğâfi ismi maşdar li-*baqmak* bi-ma'ne'n-nazar (7) *kâ idetün fi-ismi'l-maşdar el-mîmu'l-mek-*

süreti (8) evi'l-mazmümeti mā-kaḫleḫā bi-āḫiri şū-
reti'l-emri tec'aleḫū ismi (9) maşdar mişlü *bilim*,
yaḫım, *vurum*, *çalım* (10) eyyi 'ilmun, ruḫādun, ḫar-
bun, laḫşun ve *-lūḫ* ev *-lik* ...

[27b] ba kıım ile: *baḫım*, *bıḫım*, *boḫım* *baḫım*: esreli
kaf ile baḫmak için ismi mastar, naḫar (“bakmak”) an-
lamında. Kaide: İsmi mastarda esreli ve ötreli
mim öncesindeki emir şeklini ismi mastar yapar:
bilim “ilmun”, *yaḫım* “ruḫādun”, *vurum* “ḫarbun”,
çalım “laḫşun” gibi. Ve *-lūḫ* ve *-lik* ...

Müellif, kelimeleri açıklarken deyim, atasözü, şiir parçaları, kelime grubu
veya cümlelerden de faydalanmıştır:

دِيْلَمَكْ بِمَعْنَى السُّؤَالِ وَمِنْهُ دِيْلَجِي وَلِلْسَائِلِ الشَّحَادُ
بِزِيَادَةِ نُونِ الْمَطَاوَعَةِ وَمِنْ أَتْوِ الْجِصْمِ دِيْلَجِي يُؤَكِّدُ
يُؤَيِّزِي قَرَّةَ إِيسَهُ تُؤَرِّبُهُ سَبِي دِيْلِدْرُهُ أَيِ الشَّحَادُ

[42b] *dilemek* bi-ma'ne's-su'āl ve minhu *dilenci* li's-
sā'ili's-şehhāz (11) bi-ziyādeti nūnu'l-muḫāva'ati ve min
aḫvālihim dilencinūḫ (12) yūzi ḫara ise torbası doludur.

[42b] *dilemek* su'āl (“istemek”) anlamında ve ondan
[türemiş] *dilenci* dönüşlülük nunu ilavesiyle sā'i-
li's-şehhāz (“ısrarla dilenen”) [anlamında] Onların
sözlerinden[dir]: *Dilencinūḫ* (12) *yūzi ḫara ise torbası*
doludur.

2. Sözlük'teki Dikkat Çekici İmla Özelliği

Çalışmamıza konu olan bu sözlük, XVII. yüzyıl Türkçesiyle ilgili fonetik
ve morfolojik bakımdan önemli bilgiler içermektedir. Bunun dışında, Tarama
Sözlüğü'nde tespit edilemediği hâlde Derleme Sözlüğü'nde bulunan birçok ke-
limeyi içermesi bakımından da önemli leksik veriler barındırmaktadır. İçeriği
ve hacmi dikkate alındığında söz konusu eseri makale boyutundaki bir ça-
lışma ile tam anlamıyla değerlendirmek mümkün değildir. Eseri farklı kılan
bir başka özellik de tarafımızca daha önce herhangi bir yazma eserde örneği
görülmeleyen bir imla tercihidir. Bu çalışmada asıl üzerinde durulmak istenen,
yazmayı farklı kılan bu imla özelliğidir.

Bilindiği gibi, tarihî metinlerde Türkçedeki ünlü-ünsüz uyumunu göster-
mek için Arap alfabesindeki ص, ط, غ, ق gibi harflerden faydalanılmıştır. Yani,
yanında art (kalın) ünlü bulunan /d/, /g/, /ğ/, /k/, /s/, /t/ ünsüzlerini

yazıda göstermek için Arap alfabesindeki bu harfler kullanılmıştır. Ancak, çalışmamıza konu olan bu yazmada ünlü-ünsüz uyumunu göstermek için ط, ص, غ, ق harfleri dışında başka işaretler de kullanıldığı görülmektedir.

2.1. ت - t

Yazmada art ünlüler yanındaki /t/ sesini göstermek için ت ve ط harfleri kullanılmıştır. Bu çalışmada söz konusu harf, diakritikli t işaretiyle gösterilmiştir. Art ünlüler yanındaki /t/ ünsüzünü karşılamak için kullanılan ط işaretiyle ilgili örnekler aşağıda gösterileceği için burada verilmemiştir.

آبَا	aia "baba" 30a/3	تُورْبَه	torba 42b/12	تُورْت	kurt 73a/11
آبْ	ai 75a/3	آبَالِقْ	aialık 75b/9	إِسْتِقْ	ısımak 17a/7
خُوَيْرَاتْ	hoyrai 57b/6	قَارِطْ	karı 59a/8	قَيْطْ	kıı 70a/11
دُوپَارِلِي	duiarlı 58a/1	دُوَيْقُونْ	duikun 58a/2	يُتْمِقْ	yuımak 103a/1

Art ünlüler yanındaki /t/ sesi, düzenli ve kurallı şekilde ت harfiyle gösterilmemiştir. Bu sesi göstermek için altında üç nokta olmayan ت harfinin kullanıldığı örneklerle de rastlanmıştır.

قَيْشَلِقْ	kıtlık 70a/11	آتِلِي	atlı 109a/11
------------	---------------	--------	--------------

2.2. د - d

Yazmada art ünlüler yanındaki /d/ ünsüzünü göstermek için د harfi kullanılmıştır. Çalışmamızda söz konusu harf, diakritikli d işareti ile gösterilmiştir.

دَايِي	dayı 7a/14	دُوَيْمِقْ	duymak 7a/17	دُوَيْمَقْ	doymak 7b/3
أَوْرِدْ	avurđ 83b/6	بَلْدِرْ	balđır 84a/8	دَمَاقْ	đamak 84b/7
دَلِقْ	đalak 84b/8	دِرْنَقْ	đırnađ 84b/9	دُوْدَاقْ	đuđak 84b/11
دُوَاقْ	đuvak 16a/5	اَلْدِمَوْ	ałđamak 16a/7	دُومَانْ	đuman 25a/11
دَارِلْمَقْ	đarılmak "daralmak, sıklmak, bunalmak" 29a/2	دَارِلْغَنْمَقْ	đarlıđanmak 29a/2	آنْد	anđ 19b/3

دَغَرَ	dağar 39b/8	يِلْدِرْ	yıldız 40a/2	بُودُرْ	boğur 57a/1
دُؤَلْمُقْ	doğanmak 43b/12	أَبْدَالْ	abdal 56a/5	دَانِقْ	danık 57b/10
چَوَالْدِرْ	çuvaldız 11a/12	دَإِلَاقْ	daızlak 99b/2		

Art ünlüler yanındaki /d/ sesi, kurallı ve düzenli şekilde đ harfi ile gösterilmemiştir. Bu sesi göstermek için altında üç nokta olmayan ڊ harfinin kullanıldığı örneklere de rastlanmıştır.

دُؤَپَارِلِي	duiarlı 58a/1	بَرْدَجِقْ	bardacık 13b/10	دُؤَيْقُونْ	duikun 58a/2
دُؤَلْ	duł 43a/10	قُودُوزْ	kuduż 59b/4		

2.3. ڊ - ř

Yazmada art ünlüler yanındaki /r/ ünsüzünü göstermek için ڊ harfi kullanılmıştır. Çalışmamızda söz konusu harf, diakritikli ř işareti ile gösterilmiştir.

أَيْرِقْ	ayırmaq 22a/1	يَيْرْ	yır- “kesmek, çentmek” 104a/11	بُؤِپْ قُؤَلْمُقْ	buřkułmak 46b/11
يُؤِپْ	yof- “tabir etmek” 104b/3	صَرْپْ	şarp 51a/7	يُؤِرْپْ	yuri 104b/10
يَيْرْ	yař- “yarmak” 103b/4				

Ancak, art ünlüler yanındaki /r/ sesini göstermek için altında üç nokta olmayan ڊ harfinin kullanıldığı örneklere de rastlanmıştır.

دَإِرْلَمُقْ	darılmak “daralmak, sıklımak, bunalmak” 29a/2	أُؤِغْرَمُقْ	uğramak 9b/6	دَإِرْلَعْمُقْ	darığanmak 29a/2
بَرْدَجِقْ	bardacık 13b/10	أُؤِغُورْلَمُقْ	uğurlamak 9b/2	دِرْنِقْ	dırnaқ 84b/9

2.4. ڊ - ž

Yazmada art ünlüler yanındaki /z/ ünsüzünü göstermek için ڊ harfi kullanılmıştır. Çalışmamızda söz konusu harf, diakritikli ž işareti ile gösterilmiştir.

اَغِزْ	ağız 9a/7	زِرْزِرُوبْ	zırzop 58a/6	بُوْزِمُقْ	bozmağ 26a/7
قُوْدُوْزْ	kuđuz 59b/4	اُوْرُوْنْ	uzun 34a/6	نَاْزِلِيْ	nažlı 60a/10
دَاْزِلَاَقْ	dažlak 99b/2	سِيْزِمُقْ	sızmağ 47a/10		

Ancak, art ünlüler yanındaki /z/ sesini göstermek için altında üç nokta olmayan ج harfinin kullanıldığı örneklere de rastlanmıştır.

قَزِيْلُقْ	kızlık “kıtlık” 70a/11	طَمَزِرْمُقْ	tamzırmağ 90a/8	يَاْزِلِيْقْ	yazlık 75b/1
------------	------------------------------	--------------	--------------------	--------------	-----------------

2.5. ط - ٲ

Yazmada art ünlüler yanındaki /t/ sesini göstermek için ٲ harfi dışında ط harfinin de kullanıldığı yukarıda ifade edilmişti. Çalışmamızda söz konusu harf, diakritikli ٲ işareti ile gösterilmiştir.

طَمَزِرْمُقْ	tamzırmağ 90a/8	طَمَلِقْ	taamlamağ 90a/9
طَمَمَقْ	tammağ 90a/9	طَطَلُوْ	kuşlu 103a/8

Ancak, art ünlüler yanındaki /t/ sesini göstermek için altında üç nokta olmayan ط harfinin kullanıldığı örneklere de rastlanmıştır.

طَمَقْ	tanmağ “bilmek, idrak etmek” 62b/11	طَمَقْ	tuınmağ “konuşmak, söz söylemek” 63a/4
--------	---	--------	---

2.6. ل - ل

Yazmada art ünlüler yanındaki /l/ ünsüzünü göstermek için ل harfi kullanılmıştır. Çalışmamızda söz konusu harf, diakritikli ل işareti ile gösterilmiştir.

قَزِيْلُقْ	kızlık “kıtlık” 70a/11	يَاْزِلِيْقْ	yazlık 75b/1	اِبْتِيْلِمُقْ	ıklamağ “yük altında sık sık solu- mak” 10a/9
قَوَالْ	kavağ 10b/1	چُوَالْدِرْ	çuvaldız 11a/12	اَلْ	ağ “hile” 16a/1
اَغْلِقْ	ağlamağ 8a/12	اُوْلِمُقْ	oğlamağ 8b/6	اَلْدِمُقْ	ağlamağ 16a/7
اَلِنَمُقْ	ağınmağ 16a/9	اَلِشَمُقْ	ağışmağ 16b/2	اِلِمَقْ	ığlamağ 16b/11

اُولْمَقْ	oļmak 17b/1	اُولُولْمَقْ	uļuļamak 17b/5	اُولِشْمَقْ	uļaşmak 18a/1
اِئِلَقْ	ılık 18a/10	اِئِلَاقْ	uļak 18a/12	بُوَيْلَهْ	boylā 7a/6
بُوَيْلْمَقْ	boylamak 7a/6	بُوَلَايْ	boļay 7a/7	بُوَلَايَكِي	boļay ki 7a/8
قَالِنْ	kaļın 19b/10	اَيِلْمَقْ	ayılmak 22b/7	اَيِلَاقْ	aylak 23a/2
اَوْغُولْ	oğul 9b/8	چِلْمَقْ	çalmak 37b/1	كُشْلُقْ	kuşluk 76a/12
يِلَانْ	yaļan 79a/3	يِلَانْ	yıļan 79a/4	كُؤِلُقْ	kulluk 81a/7
صُولْ	şoļ 81a/12	دُولْ	duļ 43a/10	دَاژِلَاقْ	đazlak 99b/2

Bir örnekte üç noktanın ı harfi üzerine konduğu görülmektedir.

چِلْمَقْ	çalım 27b/9
----------	-------------

Ancak, art ünlüler yanındaki /ı/ sesini göstermek için altında üç nokta olmayan ı harfinin kullanıldığı örneklere de rastlanmıştır.

اَعُولْمَقْ	ağulamak 8b/2	اَلْعِشْلَمَقْ	alkışlamak 15b/7	اَعِرْلَمَقْ	ağırlamak 8b/8
اَعِرْلَمَقْ	ağırlanmak 8b/10	اَوْغَلَانْجِقْ	oğlancık 14a/2		

2.7. - ص / س / ش / ش - ş

Yazmadaki iki örnekte art ünlüler yanındaki /s/ ünsüzünü göstermek için ش veya س harfi kullanılmıştır. Çalışmamızda söz konusu harf, diakritikli ş işareti ile gösterilmiştir. Kanaatimizce ikinci örnekteki üç nokta yanlılıkla س harfinin üzerine konmuştur. Çünkü bu harf Arap alfabesinde /ş/ sesinin karşılığıdır.

اَوْسِيَالْ	uyşal 22a/10	يَحْشُولْ	yoşul 34a/1
-------------	--------------	-----------	-------------

Eski Anadolu Türkçesi ve Osmanlı Türkçesi metinlerinde art ünlüler yanındaki /s/ ünsüzünün ص harfiyle gösterildiği bilinmektedir. Çalışmamıza konu olan bu yazmada da ش ve س harfi dışında genel imla özelliği olan ص harfinin de aynı amaç için kullanıldığı görülmektedir.

صَايَمَقْ	şaymak 7b/11	صَبِيْمَقْ	şımak 7b/12	صَوِيْمَقْ	şoymak 7b/14
-----------	-----------------	------------	-------------	------------	-----------------

Ancak, art ünlüler yanındaki /s/ sesini göstermek için altında veya üstünde üç nokta olmayan س harfinin kullanıldığı örneklerle de rastlanmıştır.

سِيْمَقْ	sızmak 47a/10	اِسِيْمَقْ	ısımak 17a/7
----------	---------------	------------	--------------

2.8. م - m

Yazmadaki bir örnekte art ünlü yanındaki /m/ ünsüzünü göstermek için م harfi kullanılmıştır. Çalışmamızda söz konusu harf, diakritikli m işareti ile gösterilmiştir.

بَمِيْمَقْ	banmak 33b/8
------------	--------------

Art ünlüler yanındaki /m/ sesini göstermek için altında üç nokta olmayan م harfinin kullanıldığı örnekler daha fazladır.

بَشَمِيْمَقْ	başmacık 13b/10	چَمَلَمَقْ	çalmak 37b/1	اَلْقَشَلَمَقْ	alkışlamak 15b/7
اَغْرَلَمَقْ	ağırlamak 8b/8	اَغْرَلَمَقْ	ağırlanmak 8b/10	دَمَاقْ	damak 84b/7

2.9. ن - n

Yazmadaki iki örnekte art ünlüler yanındaki /n/ ünsüzünü göstermek için ن harfi kullanılmıştır. Çalışmamızda söz konusu harf, diakritikli n işareti ile gösterilmiştir.

اِنْبَانِمَقْ	iñanmak 20a/4	اَوْنِسَزْ	uñsuz 20a/8
---------------	---------------	------------	-------------

Art ünlüler yanındaki /n/ sesini göstermek için altında üç nokta olmayan ن harfinin kullanıldığı örnekler daha fazladır.

اَوْغُونِمَقْ	uğunmak 9b/11	بَنِيْمَقْ	banmak 33b/8	قَالِنْ	kañın 19b/10
اَوْغَلَانِجِيْمَقْ	oğlancık 14a/2	دِرْنَقْ	dırnak 84b/9		

Yukarıdaki örneklerde art ünlüler yanındaki /d/, /l/, /r/, /t/, /z/ ünsüzlerini gösterme görevinde kullanıldığını gördüğümüz üç nokta, çalışmamıza konu olan yazmada Arap alfabesine Farslar tarafından eklendiği için *kāf-ı Fārsī* adı verilen گ gef (ince /g/ ve /ğ/) harfini göstermek için de kullanılmıştır:

2.10. گ - گ

اَيْمَكْ	egmek 10b/12	كُولُ	göl 10b/12	اَيْمَكْ	ögmek 11b/3
صُوجِيكْرُ	şucigez 14a/4	كُوزِلْجَهْ	güzelce 14a/6		

Çalışmamıza konu olan yazmada, sadece Türkçe kelimelerde kullanılan ve *kāf-ı nūnī* diye adlandırılan geniz /n/'sini göstermek için üstü üç noktalı ك harfi kullanılmıştır. Eski Anadolu Türkçesi ve Osmanlı Türkçesi metinlerinde de örnekleri görülen bu imla özelliği, söz konusu yazmada düzenli ve kurallı biçimde kullanılmıştır.

2.11. ك - ك

صَلَنُ	şonra 12a/5	اَوَكْدُولُ	ökdül 12b/1	اَكْمَقُ	açmak 12b/5
اَوَكْمَقُ	oçmak 12b/10	اَوَكْوَلْمَقُ	oçulmak 12b/12	بُوكُ	buç "ihtiyaç, gerek" 28a/12
بَنَكْ	beç "vücutun çeşitli yerlerinde görülen siyah nokta, ben" 28a/11	بُوكْكَلْمَقُ	buçalmak 28b/8	بَكْرَمَكْ	beçzemek 31a/10

Yazmada üç noktanın farklı bir amaç için kullanıldığı bir örneğe daha rastlanmıştır. Bu örnekte, üç nokta ج harfinin altına konmuştur. Üç nokta, muhtemelen bu harfin /ç/ sesini karşılamak için kullanıldığını göstermektedir. Çalışmamızda bu harf Ğ işareti ile gösterilmiştir.

2.12. ح - ح

صَحْ	şaç 89a/3
------	-----------

Sonuç

XVII. yüzyıl başlarında yazılan *Türkçe-Arapça Sözlük*, döneminde kullanılan Türkçeye ilgili fonetik, morfolojik ve leksik veriler içermektedir. Müellif, yeri geldikçe madde başı olarak aldığı ve Arapça anlamını verdiği Türkçe kelimelerle ilgili önemli gramer özelliklerine de vurgu yapmıştır. Eser, bu özelliğiyle bir sözlük olması yanında muhtasar bir gramer olarak da değerlendirilebilir.

Yazma, Anadolu sahasında yazılmış eserlerin genel sözlüğü konumundaki *Tarama Sözlüğü*'nde tespit edilemeyen birçok kelimeyi barındırması bakımından da dikkat çekicidir. Müellif kimi kelimeleri açıklarken deyim, atasözü, kelime grubu ve cümle örneklerine de yer vermiştir.

Bu özellikleri bakımından Türk dili araştırmalarına önemli katkıları olacağını düşündüğümüz bu sözlük, Arapçayı iyi derecede bilen Türk dili araştırmacıları tarafından derinlemesine çalışılarak Türkoloji dünyasının istifadesine sunulmalıdır.

Kaynaklar

AKSOY, Ömer Asım vd.: *Türkiye’de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2009.

AKSOY, Ömer Asım - DİLÇİN, Dehri: *Tarama Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2009.